

מלחמת דבורה וברק

כיבוש הארץ על ידי העברים לא בא כפרי פעולה מכוונת של כל השבטים יחד, בתור גיס מרוכז; כל שבט ושבט נלחם את מלחמותיו הועירות לחוד, עד שזכה להתנחל באיזור המיוחד לו. עובדה זאת, וכן האופי הגבנוני של הארץ והעדר דרכי-חיבור מתאימות הכבידו על מצב הכובשים.

ואמנם הכיבוש לא היה שלם. הערים החשובות שבמישורים עמדו בפני נסיונות העברים ללכדן. יצאה מכלל זה יריחו, שנפלה עוד בראשית מפעל הכיבוש. אך גם השליטה בעיר זו לא היתה בטוחה. שורה של ערים בצורות נשארה בידי הכנענים. בדרום: קו גֹר - אֶלֶן - גבעון - ירושלים, ובצפון השתרעה לארכו של עמק יזרעאל עד הירדן שרשרת שניה של ערי-מבצר כנעניות, ובתוכן: חרושת-הגויים, מגידו, הענן, יבלעם וביית-שאן. למרקים, בומן שבני ישראל בהריהם הרגישו את עצמם חזקים עד כדי להפיל אימתם על הערים הכנעניות האלה, היו מטילים עליהן מסיים כבדים, ובעבור זה היו נמנעים מהתנפל על הכפרים המקיפים אותן («בנותיהן») ועל שדותיהן. אכן במשך תקופה ארוכה מאוד, עד זמנה של דבורה, לא היתה אף שעה אחת לבני-ישראל שכוּחם היה חזק למדי, בשביל לכבוש את הערים האלו ולהחזיק בהן לאורך ימים. הערים הנזל שלטו על «דרך הים», על דרך ההרים המרכזית ועל מעברות הירדן בקרבת בית-שאן. בכוח הבעלות על הערים האלו היתה יד הכנענים פרושה על כל עמק יזרעאל, שהיה גם אז, כשם שהוא כיום, המפתח האסטרטגי לכל הארץ. ולפי ששלטו בעמק יכול יכלו, בעזרת מרכבותיהם ושאר אמצעי-המלחמה המשוכללים, למנוע בעד שיתוף-כוחות פעיל בין שבטי השומרון ושבטי הגליל. כן גם הפיקוח על מעברות הירדן נתן להם אפשרות לעמוד כחזק מבדיל בין השבטים שממערב הירדן ובין השבטים שמעבר הנהר מזרחה, לבל יבואו אלה אל אלה לעזרה. אחת התוצאות המעציבות לישראל, שגרמה לה שליטת הכנענים בעמק-יזרעאל, היתה, - ששבט יששכר, שהשתקע בעמק, אבד עד מהרה את עצמאותו והיה לנושא-מס קבוע לכנענים.

כדי להגיע לאיחוד או לשיתוף-כוחות בין שבטי העברים בדרום ובצפון, היה איפוא, הכרח תחלה להוציא מידי הכנענים את הפיקוח על עמק-יזרעאל ולקשר בדרך זו את השומרון עם הגליל*. ברשות העברים לא היו מרכבות-מלחמה, וגם כשהצליחו לגרש את הכנענים מן העמק לזמן-מה, קשה היה עליהם לשמור על המישור לאורך הדרכים הגדולות המשתרעות בחלקי-העמק השטוחים. רק באופן אחד יכלו העברים להקים חיבור בין הדרום לצפון, שהיה ניתן להגנה מפני מרכבות-הכנענים: ליצור מעין «גשר» מעל המישור על פני הגבעות אשר בגבול החלק המזרחי של העמק - הגלבוץ מעבר אחד, והרכסים הדרומיים של הרי-הגליל מן הצד השני. בין שתי הבליטות האלה הבדיל רק החלק הצר של העמק, במקום שזורם נחל חרוז, מסביבות עיר יזרעאל ועד לתוצאותיו של הנחל הירדנה, בקרבת בית שאן. ועוד יתרון עצום אחר היה לשולטים בהרי-הגלבוץ: אפשרות הפיקוח על חלק מ-דרך הים, העולה

* אותו חזיון ראינו - בשינוי צורה - בימינו. בשנים האחרונות עמדו למרקים הכפרים הערבים שמשני צדי עמק-יזרעאל בפני בעיות מעין אלו. - המערכת.

מאחרי בית-שאן לעיני-גנים או ליבלעם הסמוכה. הנקודה הגבוהה ביותר של הדרך הזאת על פני הר-הגלבוע היא בקרבת כפר פקועה של ימינו, או אפס העתיקה. השיבותה האסטרטגית היוצאת מהכלל של הנקודה הזאת היא שגרמה לכך, שאפס מלאה תפקיד רב-ערך בשלוש מערכות חשובות בהיסטוריה העברית: באותה מערכה שבה נפל ארון-הברית בידי הפלשתים, בקרב-הגלבוע שבו מצא שאל את מותו, ובקרבת הגדול שבו הכה אחאב, מלך ישראל, את בן-הדד הארמי.

מפני הפיזור, התנאים הטופוגרפיים הקשים והספירוד בין השבטים לא יכלו העברים יושבי ההרים להחזיק מעמד בפני התקפות הכנענים. דרכי השיירות הגדולות, העמקים הפתוחים של השומרון ועמקי הגליל התחתון הרחבים הקלו על הכנענים בהתפרצויותיהם לתוך איזורי ההרים. סופו של דבר היה, שהשבטים העברים לא היו בטוחים למדי אפילו בתוך הריהם, וקנו להם מדת-מה של שלווה, בנשואם מס כבד לכנענים. שבטי ישראל שאפו, כמובן, לשים קץ לנטליאימה זו, שמקורו העיקרי היה בפיקוח הכנענים על עמק יזרעאל ועל הדרכים הגדולות העוברות בתוכו. אך במשך זמן רב היו הכנענים חזקים למדי, עד שבאה התקפת הפלשתים לאורך חוף הים והחלישה את כוחם. יבין, מלך הכנענים, וביתר דיוק, ראש הברית של כמה ערים כנעניות בצורות, כבר הוכרה, כנראה, לנתר לפלשתים על עמק השרון, וקבע את בירתו הרחק בצפון. בהצדור - נקודה בטוחה בגליל העליון, השולטת על מעבר הירדן, במקום ש"דרך-הים" הגדולה, ההולכת מדמשק, נכנסת לארץ-ישראל המערבית. הצבא הכנעני ובראשו סיסרא, מצביאו העליון של יבין, חנה בחרושת. מכאן היה יכול להשגיח על הדרכים היוצאות ממעבר-הכרמל, צפונה ומזרחה, ולכוון בשעת הצורך את מכתו דרומה, כנגד הפלשתים המתקרבים, או דרומה-מזרחה נגד נסיון-התקוממות מצד העברים היושבים בעמקי-יזרעאל, וביחוד מצד שבט יששכר. עצם קרבתם של חילות-הכנענים, והפחד מפני התקפת המונייהם, הביא בלב העברים את ההכרה, שאין תקוה להשתחרר מיד האויב הקשה היושב בתוך הארץ אלא על ידי הקמת ברית-מגן כללית של כל השבטים, או, לפחות, של שבטים אחדים. כמו כן יתכן, שהרעיון על ברית-צבא בין השבטים נצנץ בתוכם למראה הארגון של הכוחות הכנענים בארץ; אנו יודעים, שכמה ערים בפניניקיה נהגו להתחבר ולצרף יחד את כוחות הצבא שלהן, במסרן את הפיקוד העליון על החיילות המשותפים לידי מצביא ממונה מטעם הברית. מפקד כזה היה, כנראה, סיסרא.

ואכן קמה לבסוף ברית-שבטים כללית, שכוננה שבטי ישראל, או, לפחות, אחדים מהם (שבטי אפרים, מנשה, יששכר, וזבולון ונפתלי), שהיו מעוניינים באופן חיוני ביותר בהקמת ברית צבאית נגד הכנענים שבעמק יזרעאל. יצירת הברית הזאת היתה, כנראה, מעשה ידיה של דבורה, אשה מחוננת ברוח נבואה, שישבה בין רמה לבית-אל בדרום הרי-אפרים, - קרוב לגבול נחלות השבטים אפרים ובנימין, - ושם, תחת "תמר-דבורה" היתה, "שופטת" את ישראל, כלומר מפרשת את דברי ה', או פוסקת בשמו במקרי-מחלוקת. לפי שיטתה בקרבת-מקום למעברים הגדולים העולים ממישור החוף בצד-מערב של ההרים, הכירה יפה את פרשת כיבוש הפלשתים ואת השפעתו המחלישה על כוח הכנענים. אפשר לשער, שבזמן אחת ההתקפות, שערכו הפלשתים על הכנענים (משום כך היו צבאות הכנענים מרוכזים בחרושת), ניצלה דבורה את שעת הכושר וכינסה את ראשי שבטי ישראל מצפון ומדרום, גם עוררה את כל השבטים להחגיגים בשביל לגרש את הכנענים מעמק יזרעאל. קל להבין, שהשבטים השונים נענו לקריאה זו לא במידה שווה. השבטים בדרום הרחוק (יהודה

ושמעון). שלא היה להם דבר לכנענים, לא נענו כלל; ובודאי גם היו דרושים להם כל כוחותיהם כדי לעמוד בפני הפלשתים. שבט בנימין לא סבל, כנראה, מהכנענים באופן בלתי-אמצעי, ומלבד זה היה עליו לשמור על תחומיו הוא, במזרח - כנגד בני-מואב, ובמערב - כנגד הפלשתים; אך מקדשיהוה, ששימש מרכז פעולותיה של דבורה, נמצא על גבול שבט בנימין; מתוך כך טופה, ודאי, בקרבו רגש קרבה אל אחיו בצפון, והוא נתעורר לשלוח לעזרתם חלק מחילו.

שבט דן עוד ישב ברובו בדרום, והפלשתים הציקו לו הרבה, עד כי לא היה מסוגל עוד להיפנות לשאלות אחרות. גם אותו חלק השבט שישב בשיפועים הצפוניים-המערביים של הרי הגליל, נמנע מקחת חלק במפעל ההעפלה של דבורה, כי יתור מדי צפוי היה לסכנת נקמה מצד ערי הכנענים הגדולות (צור, צידון).

אף שבטי עבר-הירדן מורחה לא היו מעוניינים בדבר כל-כך, וכן היו נאלצים לעמוד כל הימים על המשמר מפני עמון ומואב הלוחצים אותם. אולי גם נטה לבם, זמן-מה, להצטרף לכוחות השבטים המתלכדים, אם מרגש אחוה. ואם מתוך רצון לשוב ולהשתלט על מעברות הירדן, על מנת לחדש את הקשר האמיץ עם אחיהם בעבר הנהר מערבה. אולם לבסוף לא נצטרפו לברית.

רק השבטים המעוניינים בדבר, ביותר, הם שנענו לקריאת דבורה בלב שלם. ואלה הם, בסדר, לפי מידת ההתענינות:

א) ראשון בנידון זה היה, כמובן, יששכר, שנאנח תחת עולם הכבד של הכנענים. הוא גם עמד להפיק את התועלת הגדולה ביותר מן הנצחון. הן ע"י כך עתיד היה לזכות בעמק-יזרעאל, החלקה המשובחת ביותר בכל ארץ-ישראל, וליהנות באין מפריע מיבולה המלא, שעד אז היה מיטב חלקו נוסף בידי השליטים הכנענים. ב) נפתלי וזבולון מהרי הגליל, שבחוכם כונן יבין את מרכו ממשלתו. לפי שהיו נתונים בין צבאות הכנענים שבצפון (חצור) ובין אלה שבדרום (חרושת). ודאי שקדמו בברכה את ההזדמנות לרכוש להם בני-ברית חזקים לאורך גבולם הדרומי, כדי שהם בעצמם יוכלו לכונן את כל כוחות ההגנה שברשותם נגד יבין וחילותיו שבצפון. ג) אפרים, השבט שעליו התייחסה דבורה בעצמה; אדמתו גבלה בעמק-יזרעאל, והוא סבל בלי ספק מפגיעות הכנענים. אולם היה-לו עוד טעם נוסף, רב-חשיבות, כזבולון ונפתלי, היה נתון גם הוא בין שתי מדורות: לאורך גבולו הצפוני היו לפניו הכנענים שבצפון-יזרעאל, ובקו הכניסה המערבית לעמקים המובילים ללב-אדמתו. וכן לאורך גבולו הצפוני-המערבי (דרך עמק דותן). געשו גלי ההשתערות של הפלשתים. אפרים הבין, כנראה, שאויבו האיום ביותר הוא, החדש אשר מקרוב בא - הפלשתים, - והוא שאף להשתחרר מחשש-סכנה מאחור, כדי שיוכל להפנות את כל תשומת לבו מערבה.

תכנית המערכה של דבורה, במידה שאפשר להעלותה מתוך הציונים והרמוזים שבמקורות, - היתה, כנראה, כך: צבאות הכנענים בהנהגת סיסרא, חנו, כאמור, בחרושת. חילות הברית העברית צריכים היו להחלק לשנים. גבולוגה הראשית, בעיקר מבני-ההרים החסונים משבטי זבולון ונפתלי, בני הצפון, נמסרה לפקודתו של ברק, ראש שבט נפתלי, והיה עליה לתפוס עמדה על ראש הר תבור, כשפניה מועדות דרומה-מערבה לצד עמק-יזרעאל. אפשר להניח, כי שם צריכים היו להצטרף אליהם חילות יששכר, שהכירו יפה את פני שדה-הקרב. הגדוד השני, המורכב משבטי הדרום - אפרים מנשה ובנימין (ושוב בלית ראשי יששכר, בני הסביבה) - נועד כנראה, כשביל למשוך את המרכבות וחיל-הרגלים הכבד של סיסרא לתוך שדה-הקרב שדבורה בחרה בו מראש.

המועץ שנקבע למפעל היה בראשית האביב, זמן-מה לפני הצונה הרגילה למערכות מלחמה. הכנענים הרגישו עצמם מובטחים לשבועות-מספר מחשש התקפה מצד הפלשתים. לא היה ספק בדבר, שברגע כזה לא יחששו הכנענים להטיל את כל הכוחות שברשותם במערכה עם העברים, כדי להגיע לנצחון מהיר אשר יעביר כל סכנה מאגפם השמאלי, וכדי שיוכלו אחר-כך להקדיש את תשומת-לבם להתקפה הקרובה לבוא מימינם, מצד הפלשתים. אכן, נכוונתם של הכנענים לפעולות רחבות בעמק-יזרעאל בתקופה זו של השנה, כשהקרקע עודנו ספוג מים מגשמי החורף הכבדים, ותנועת המרכבות מתנהלת בכבדות - עתידה היתה לחתוך את גורלם.

התכנית הראשונה של דבורה היתה, כנראה, לשלוח את החיל הדרומי בעקבה לקראת סיסרא, בדרך המלך מעין גנים לחרושת, לאורך הגבול הצפוני-המזרחי של הרה-הכרמל, ולאחר שצבאות סיסרא יצאו לקראתו - לשוב מיד חזרה באותה הדרך לצד מגידו, ומשם לעבור על פני נחל קישון, בדרך העולה ממגידו צפונה-מזרחה, לעבר הר-תבור. מעברות הקישון לא היו עלולים לעצור הרבה את הצבא העברי שהיה כולו חיל-רגלים קל; הם עלולים היו להכביד יותר על תנועת חיל-הרגלים כבד הזיין של הכנענים ועל מרכבותיהם, אלא שגם בשבילם היה זה קושי שניתן להתגבר עליו. אחרי עבור החיל העברי את הקישון, היה עליו להסוג לתוך הזוית הצפונית של העמק, למרגלות השיפוע המערבי של הר-תבור. הרי הסביבה, שבהם אפשר למצוא מקלט בשעת הדחק, הגנו כאן על הצבא מאחור ומשני האגפים, וכאן יכולים היו העברים להחזיק מעמד עד בוא שעת התנופה, מתוך פעולה מלוכדת עם אחיהם מצפון העומדים על פסגת התבור.

שעת ההתקפה צריכה היתה להקבע לפי תנאי מזג-האוויר. בתקופת שנה זו מתחוללות סופות-גשמים עזות ההופכות מהר את עמק-יזרעאל לבצה גדולה. מפסגת הר תבור יכולה היתה דבורה לסקור את האופק ולהבחין בקצה השמים, בפנה דרומית-מערבית, בהופיע אחד העננים המבשרים את בוא הסערה. ההתקפה צריכה היתה לחול בעצם תקפה של הסופה. הקרקע ספוג המים יכביד או על תנועת המרכבות והסוסים, וזעות הסערה, - הברקים, הגשם והרוח - תסנור עיני סוסים ורוכביהם, ומי הקישון יגאו מהר וימנעו אפשרות של נסיגה מסודרת.

ואמנם התכנית, בעיקרה, יצאה לפועל. יש לשער, כי דבורה הלכה עם ברק הגלילה, לקדש-נפתלי, מקום ריכוז הצבא הצפוני; משם פנתה אתו דרומה, כדי לתפוס את העמדה שנקבעה מראש על פסגת הר-תבור. בו בזמן נשלחה לסיסרא בשורה מכוונת, שהעברים הלכו תבורה, ומשם ינסו בודאי לרדת לעמק-יזרעאל, על מנת להתאחד עם שבטי הדרום, שהתקדמו צפונה לקראת חרושת.

בהתאם לתכניתה הראשונה של דבורה, פנה הצבא העברי הדרומי בתחלה לצד חרושת-הגויים, ובזה משך אחריו את כוחות הכנענים שיצאו לקראת העברים ונגררו אחר כך בעקבותיהם. סיסרא החליט לצאת בעצמו לעמק, לשים את צבאותיו כחיץ מפריד בין שני החיילות העברים כדי למנוע בעד איחודם. הוא פעל איפוא בדיוק כפי שחזתה דבורה מראש. הוא אסף את כל כוחותיו ויצא דרומה, לאורך דרך מחרושת למגידו. אחר-כך פנה מזרחה ועבר את הקישון ברדפו אחרי הצבא העברי שהתחפש כנרתע מפני עצמת הכנענים, בעוד שכונתו היתה, כנראה, למשוך את סיסרא אל שדה הקרב הרצוי לו. אשר תוכן על ידי דבורה מקודם: בפנה דרומית מערבית מן התבור. כאן יכלו העברים להפסיק את נסיגתם. בהשענם אל שיפוע ההר ובהתקשרם עם צבאות ברק אשר מלמעלה. גם סיסרא מצא את המקום לטוב לו בשביל

לתקוע כאן את מחנהו ולחכות ברוח שקטה להתקפת העברים. בטוח היה בהחלט, כי ברגע שיעזו העברים להתקרב אליו יוכל להשמידם, בעזרת מרכבותיו, מעל פני האדמה. ועל ראש הר תבור עמדה דבורה, שרויה בצפיה ממושכת להופעת האות המבשר לה את יום ההתקפה. העננים נושאי־ההכרעה, צריכים היו לבוא מדרום־מערב, והרה־כרמל הסתיר אותם מעיני הכנענים החונים למטה. בעמק, משנראו העננים נתנה אות להתקפה. ברגע שפרצה הסופה מעל לעמק השתערו אנשי־ההר העברים על האויב אשר למטה. אין זאת כי השתערו העברים וכוחות השמים, שחלו בבת אחת, הפילו אימת־מסורין על הכנענים. התבוסה היחה מהירה ושלמה. המרכבות שקעו בכוח ולא יכלו לזוז; סיסרא בעצמו אנוס היה לעזוב את מרכבתו כדי להמלט על נפשו. צבאות הכנענים נתפורו לכל רוח. אחוזי בהלה. גושי־הצבא העיקרי של הכנענים התאמץ להסוג אחר לעבר מגידו, אולם המרכבות על סוסיהן, ועמם חלק רב מחיל הרגלים כבד־הזיון נגרפו על ידי זרמי הקישון שגאו מאוד מחמת הגשם. אלה שניצלו ניסו להגיע לחרושת, אולם ברק, שדרך אחריהם, עצר אותם במעבר הצר, שבמסלולו עוברים גם הנחל וגם הדרך הגדולה, כמעט סמוך למבצרי הכנענים, והכה את כולם לפי חרב. סיסרא בעצמו (וכן, ודאי, גם שארית קטנה מחילו) ברח משדה הקרב בכיוון הפוך, בנצלו את שעת־הכושר, כשעיקר תשומת־לב המנצחים הייתה מרוכזת כלפי המון הצבא הניגף. סיסרא הקיף את שיפועי הדרום והמזרח של הר תבור, ודרך העמקים והגבעות הנמוכות בדרומו של הגליל הגיע לתל־קדש מעל לים הכנרת. שם, באהלו של חבר הקיני, מצא את קצו הטרגי. עדות לחשיבות הרבה שיחסו העברים לנצחונם בקרב זה אפשר לראות בכך, שזכר המאורע הגדול נקבע לדורות, והוא מוסיף לחיות, עד היום הזה, בשמות שני הכפרים, המסמנים את פתיחת המערכה הזאת ואת סיומה – את הנקודות הקיצוניות של שרה הקרב במזרח ובמערב – הלא הם שמות הכפרים הערבים דְבוּרְיָה (דְּבַרְתִּית התנ"כית) שבירכתי הר־תבור, ושיך־אבריק בקצה המערב המוליך לחרושת. השמות האלה מוכיחים, באורח מפליא, את דבורה הנביאה ואת ה"שיך" ברק, נצחון השבטים העברים המאוחדים במפעל משותף זה הביא לידי כך, שלפחות במשך כמה דורות אחר־כך הוסיפו העברים לשלוט כנען המרכזית ובעריה הבצורות, וגם אותן המצודות הכנעניות המועטות שלא נכבשו חדלו לשמש סכנה לבני־ישראל בשאיפתם להרחבת־גבולם.

קפיטן ז. פוֹד־פְּרִידְמַן

הגיאוגרפיה והטקטיקה

א.

שני דברים, – אמר פרידריך הגדול, – אני דורש מן המצביא: כשרון לקבוע בין רגע, מהו מספר הגיסות שיוכל שטח מסוים להכיל, וחפיסה מהירה של היתרונות שאפשר להפיק מפני השטח. במאמר זה קבע אומן־המלחמה הגדול, בלשון ברורה בהחלט, מה רבה החשיבות שהטקטיקה והאסטרטגיה מיחסות לפני־הקרקע, ובהרחבת המושג – לגיאוגרפיה.